

Staatloos

Het levensverhaal van Kamal Kojadin

Staatloos

Gerard van Leeuwen

Eerste druk, juni 2016
Tweede herziene druk, augustus 2016
Derde herziene druk, mei 2017

Schrijver: Gerard van Leeuwen
Coverontwerp: Gerard van Leeuwen
ISBN: 9789402150506
© 2016, Gerard van Leeuwen
www.gerardvanleeuwen.com

Voor Kamal

Jeder Mensch ist nicht nur er selber, er ist auch der einmalige, ganz besondere, in jedem Fall wichtige und merkwürdige Punkt, wo die Erscheinungen der Welt sich kreuzen, nur einmal so und nie wieder. Darum ist jedes Menschen Geschichte wichtig, ewig, göttlich, darum ist jeder Mensch, solange er irgend lebt und den Willen der Natur erfüllt, wunderbar und jeder Aufmerksamkeit würdig.

Herman Hesse, Demian, 1919

Inhoud

2011, Sarajevo, proloog	9
1976, Lausanne	13
1945, Zagreb	20
1945 – 1948, Rome	27
1948 – 1955, Caïro	36
1955 – 1958, Damascus	54
1958 – 1976, Beiroet	59
1976, Lausanne 2	95
1976 – 1980, Opatija	98
1980 – 1985, Opatija 2	134
1985 – 1990, Grocka	157
1991 – 1995, Opatija 3	167
1996 – 2007, Bihac	175
2008 – 2012, Sarajevo	192
2012 – 2014, Sarajevo, Brussel, Antwerpen, epiloog	219
Verantwoording en nawoord	232
Over staatloosheid	235

2011, Sarajevo, proloog

De tred waarmee hij vanuit de lange winkelstraat aan kwam lopen, verraadde dat hij een zwaar leven met zich meesleepte. Ik wist direct dat hij de man was waarmee ik een afspraak had, hoewel ik hem nooit eerder had ontmoet. Trefpunt was het plein voor de Heilig-Hart-Kathedraal in de Stari Grad, het oudste stadsdeel van Sarajevo. Hij droeg een net zwart colbert en hield een aktetas onder de arm, alsof het een zakelijke afspraak betrof. Ik stond op en liep op hem toe, 'Kamal?'

Het klopte, de man die tegenover mij stond, een glimlach op zijn doorgroefde gezicht, was Kamal Kojadin. Hij zou later zeggen dat het lot ons daar samenbracht.

Ik was in Sarajevo om enkele humanitaire projecten te bezoeken waar ik zijdelings bij betrokken was. Mijn contactpersoon, Ingrid, een Duitse hulpverleenster, regelde de toegang tot opvanghuizen voor weeskinderen en mensen met verstandelijke beperkingen en liet mij en passant de achterkant, of liever de onderkant van Sarajevo zien. De sinds het einde van de oorlog nog altijd niet afgebroken ruïnes, de dichtgespijkerde panden waarin Roma families woonden, de roedels zwerfhonden die dezelfde panden door gaten tussen de planken binnendrongen en de grijsbetonnen buurten waar de flats schreeuwden om een nieuwe stuc laag over de nog altijd zichtbare kogelgaten.

Ingrid was het ook die mij vertelde over Kamal, hoe zij hem had aangetroffen als bedelaar in een van de vervallen panden en zij vroeg mij om haar een plezier te doen en hem te ontmoeten. Hij was eenzaam, sprak graag met anderen en zou een gesprek zeker op prijs stellen.

De avond vóór mijn ontmoeting met Kamal op het plein had Ingrid me verteld over het voor haar onvergetelijke moment in het najaar van 2010, toen haar man Alija een felblauwe envelop meebracht uit de brievenbus. De brief was afkomstig van een instantie in Travnik. Haar ogen waren over de tekst gevlogen. Ingrid had vaker aanvragen ingediend namens Kamal Kojadin om voor hem het staatsburgerschap te verkrijgen en ze rekende op een nieuwe afwijzing. Er stond: "...wij geven gehoor aan uw bezwaar en keuren de inschrijving in het geboorteregister met terugwerkende kracht goed. Deze beslissing is definitief." Ingrid en Alija hadden een vreugdedans gemaakt, waren op de motor gesprongen en naar Kamal gescheurd om met hem zijn geboortedag als staatsburger van Bosnië-Herzegovina te vieren. Op deze dag had hij een leven lang gewacht.

Kamal kwam in 1976 zijn geboorteland Joegoslavië binnen en het was hem in al die jaren niet gelukt om het staatsburgerschap van dat land of één van de staten die na het uiteenvallen van Joegoslavië werden opgericht te verwerven. De reden was simpel. Hij was na zijn geboorte in 1944 in Zagreb, om een nog altijd onopgehelderde reden niet bij de burgerlijke stand ingeschreven en deze nalatigheid kwam neer op een veroordeling. Hij werd veroordeeld tot een leven als staatloos burger. Geen land, geen instantie, geen mens had zich al die jaren voor hem verantwoordelijk hoeven voelen en dit gebrek aan identiteit, aan geldige papieren had zijn leven getekend. Zoals een ander bij een grenspost met zwarte inkt een stempel in zijn paspoort krijgt, zo kreeg Kamal Kojadin al bij zijn geboorte de tekst NIEMAND op zijn leven gedrukt.

Nu zat ik, op verzoek van een Duitse project coördinator die ik amper kende, tegenover deze volkomen onbekende man, op een terras in het hart van Sarajevo, een man met een verhaal. Hij vroeg me in welke taal ik wilde converseren en liet mij de keuze: Bosnisch, Frans, Duits, Engels, Arabisch of Italiaans. Alleen dat al verraste mij en op hetzelfde moment betrapte ik mijzelf op een vooroordeel: een bedelaar, zes talen? Kamal sprak langzaam, een mix van Frans en Engels met een licht Arabische tongval. Vaak keek hij langs mij heen in de verte of naar de grond en zocht hij zijn woorden. Hij leek ze uit te graven, zoals een archeoloog voorzichtig een oud voorwerp blootlegt. Hij vertelde me hoe Ingrid zich voor hem had ingespannen en dat haar gelukt was wat hij al die jaren niet voor elkaar had gekregen; zij bezorgde hem een officiële bevestiging van zijn bestaan.

Zijn levensverhaal was een puzzel waarvan valse papieren, arrestaties, onwillige instanties, vooroordelen, kleine en grote leugens, vluchtpogingen en bureaucratische molens de stukjes waren. Zijn verhaal was er ook een van de geschiedenis die hem telkens weer in de rug had geduwd: als baby van Zagreb naar Rome aan het einde van de Tweede Wereldoorlog, daarna met zijn ouders van Rome naar Caïro, langs een van de ontsnappingsroutes waar de nazi's na de oorlog met hulp van het Vaticaan gebruik van maakten. Van Caïro via Damascus naar Beiroet, na de machtsovername van legerofficieren in Egypte. Toen, via Lausanne, naar Opatija in Joegoslavië en tijdens de oorlog in dat land, begin jaren negentig, als zoon van een Kroatische fascist van Belgrado naar Bihac en tenslotte Sarajevo waar hij afgleed naar de status van bedelaar.

Het werd een gesprek dat mij niet meer los liet. En ergens in dat relaas liet hij mij vol trots zijn pas verworven identiteitskaart zien. Ik pakte mijn camera en vroeg hem om toestemming wat opnames te maken. Enkele weken later,

weer thuis, bekeek ik die foto's van Kamal op het terras in Sarajevo nog eens. Mijn oog viel op de identiteitskaart van Bosnië-Herzegovina die hij in zijn hand had en ik zoemde in. Het nummer van de kaart was 000001.

1976, Lausanne

Naar de politie had hij moeten gaan, besepte Kamal pas achteraf. Niet in zijn hotel blijven, niet afwachten. Het leven wordt door kansen bepaald, vooral door de gemiste. Deze inschattingsfout deelde zijn leven in tweeën en zijn levensloop werd daarmee overzichtelijk: vóór en na Zwitserland. Vaak zou hij terugdenken aan deze beslissing, die in zijn ogen een alles bepalende vergissing was.

Hij was naar Lausanne gereisd om zijn vader te begraven, maar de firma waar zijn vader al zoveel jaren voor werkte, had dat al gedaan, zonder hem te informeren. Het bericht dat zijn vader overleden was ontving hij in Damascus en hij beschikte niet over de juiste documenten om naar Zwitserland te reizen. Het haperde bij de Zwitserse ambassade en het kostte hem dagen om een visum te krijgen. Pas later begreep hij dat de superieuren van zijn vader verantwoordelijk waren voor het oponthoud, om tijd te winnen, om zaken naar hun hand te zetten. Vier dagen na zijn vaders dood, verkreeg hij een laissez-passer en vloog hij via Boedapest naar Zurich. De reispas verschaftte hem de toegang, een trein bracht hem naar Lausanne. Toen hij arriveerde kon hij alleen nog bloemen leggen op het graf.

Een jaar eerder woonde hij nog samen met zijn vader in Beiroet. In april 1975, begon de burgeroorlog in Libanon met een aanslag op de leider van de Falangisten, Pierre Gemayel. Het werd gevaarlijk in de stad. Kamal Kojadin en zijn vader Saïm verbleven in een nog altijd veilig gebied dicht bij de haven, in een appartement van de firma. De geluiden van de vuurgevechten drongen niettemin door de ramen

naar binnen. Zij zagen de rookwolken die elders in de stad opstegen en ook hoe mannen werden aangehouden, achter auto's gebonden en bij wijze van marteling door de straten gesleept.

Al bijna twintig jaar werkte zijn vader voor de firma Najjar & Sons, een goed lopende handelonderneming die zaken deed met verschillende landen. Het was één van de vele bedrijven die zich bezig hielden met import en export, in de bloeiende handelsstad Beiroet, die in de jaren zestig en zeventig de toegangspoort was tot de Arabische wereld.

Dat najaar sprak Radjar Najjar, de directeur, met de vader van Kamal:

‘De situatie zal steeds moeilijker worden hier in Libanon. We kunnen ons werk niet op deze manier voortzetten. We gaan een vestiging openen in Zwitserland, in Lausanne. Het moet straks onze hoofdvesting worden, ook voor de administratie.’

Het was een kort en bondig gesprek. De directeur had nooit veel woorden nodig om duidelijk te maken wat hij wilde. Al in de volgende zin stelde de oude Najjar de vader van Kamal voor de keuze:

‘Wil jij daar voor ons gaan werken of wil je ons verlaten? Dan zal ik je pensioen betalen.’

‘Ik kan je dat nu niet zeggen, ik begrijp wat je wilt, maar ik moet dat eerst met mijn zoon bespreken,’ had Saïm Kojadin geantwoord.

Diezelfde dag, aan het einde van de middag zag Kamal zijn vader binnenkomen, grijs en vermoeid van het werk. Op andere dagen was Saïm zwijgzaam, had hij tijd nodig om bij te komen; dit keer vertelde hij, zodra hij binnen was, wat Najjar hem gezegd had. Zijn vader was inmiddels doordrongen van het toenemende gevaar in Beiroet. Hij deinsde echter terug voor de keuze die hem gevraagd was te

maken. Kamal was meestal niet zo resoluut maar ingegeven door zorgen over zijn vaders gezondheid zei hij:

‘Het is een mooie gelegenheid om naar Europa te gaan, je moet het doen. Je kunt daar werken en ondertussen op zoek naar een goede dokter.’

Bij Saïm was enkele jaren eerder een traag groeiende vorm van kanker geconstateerd en hij had al vaker gezegd dat een behandeling in het buitenland zijn wens was. Veel Libanezen vertrokken naar de Verenigde Staten voor medische zorg. Ook Saïm hoopte door een goede behandeling zijn leven nog wat jaren te rekken.

‘Ga naar Zwitserland en als je een mogelijkheid ziet om mij daar heen te laten komen, dan kom ik.’

Kamal had geen geldig paspoort om dat land binnen te komen en wist dat dit zijn vader weerhield om een keuze te maken; het zou voorlopig een scheiding tussen hen betekenen. Kamal rekende op zijn vader. Eenmaal daar zou Saïm wel wat regelen voor hem. Het was zijn vader al wel vaker gelukt, via de firma Najjar, papieren te bemachtigen.

‘Ik heb liever niet dat je in Beiroet blijft. Je moet ergens naar toe waar het veilig is, Kamal.’

Op 11 januari 1976 nam Kamal afscheid van zijn vader, in een garage ergens in een buitenwijk van Beiroet. Kamal vertrok in een auto, samen met anderen, naar de Syrische hoofdstad Damascus. Hij omhelsde zijn vader, niet zorgeloos maar zonder te beseffen dat dit hun laatste omhelzing was. Het zou een gevaarlijke reis worden door een gebied waar tal van milities met roadblocks controle uitoefenden. Enkele dagen later zou zijn vader naar Zwitserland vliegen.

‘Bel me zodra je kunt,’ zei Saïm. ‘Of bel met de firma en laat een nummer achter als je me niet kunt bereiken.’

Twee dagen nadat Saïm in Lausanne arriveerde, belde Kamal hem.

‘Ik ben nog moe van de reis, het werk valt me zwaar. Ik heb je nodig hier en ik heb morgen een afspraak bij UNHCR om te zien of ik toegang voor je kan regelen.’

‘Hoezo UNHCR, dat is toch voor vluchtelingen? Kan Najjar niets doen? Hij heeft jouw papieren toch ook geregeld?’

‘De firma werkt niet mee, ik weet niet waarom, maar ze willen me niet vertellen wie hun contacten zijn, misschien om ze te beschermen. Ze doen vreemd, het lijkt of het ze verder niet interesseert, ze hebben ook al iemand die mij moet gaan vervangen.’

Iedereen bij de firma Najjar wist dat Saïm Kojadin niet lang meer zou leven. Hij werd zieker en zieker en was steeds minder in staat zijn werk te doen. De kinderen van de oude Radjar Najjar hadden de zeggenschap in het bedrijf, met de verhuizing naar Lausanne, overgenomen. Een zoon en een dochter waren nu de eigenaars. Vooral de man waarmee de dochter was getrouwd, had grote invloed gekregen. Hij was niet geïnteresseerd in de zieke Saïm, een oude man in de nadagen van zijn carrière, die al die jaren de loyale rechterhand van zijn schoonvader was geweest. Kojadin was voor hem waarschijnlijk niet meer dan een kostenpost, die minder presteerde en nog recht had op een flink pensioen ook. Een eenmalige uitkering van negentien maal het laatste maandsalaris, dat drieduizend Zwitserse francs bedroeg, was waar Kojadin recht op had, bijna zestigduizend francs. Hij had er baat bij dat bij het overlijden van Saïm er geen erfgenaam aanspraak op het geld kwam maken. Hij was het dan ook die zijn contacten gebruikte, zo zou Kamal later te weten komen, om te zorgen dat de Zwitserse ambassade in

Damascus niet erg gewillig was om Kamal toestemming te geven voor een reis naar Zwitserland.

Zo wachtte Kamal maanden in Damascus, in de hoop weer met zijn vader verenigd te worden. In plaats van goed nieuws daarover ontving hij op 27 september het bericht dat zijn vader, Saïm Kojadin was gestorven.

Eenmaal in Lausanne ontdekte hij al snel dat alles wat hij als zoon had willen doen inmiddels was gedaan door de firma Najjar. Wel kreeg hij toegang tot het kantoor van zijn vader. Hij doorzocht de bureauladen en daarna ook alle hangmappen in de archiefkast. Verschillende documenten leken hem van belang, hij legde ze apart. Wat hij zocht vond hij niet. Ook niet in de lage wandkast waarvan hij de sleutel in één van de bureauladen vond. Het belangrijkste document, het contract waarin de pensioenuitkering van zijn vader was vastgelegd, trof hij niet aan.

‘Mijn vaders pensioen..?’ vroeg hij de schoonzoon, ‘hoe zit het daar precies mee? Ik kan er niets over vinden. Hebben jullie dat contract?’

‘Er is volgens mij geen contract, er was wel een afspraak tussen mijn schoonvader en jouw vader over het pensioen, er is nooit iets vastgelegd.’

‘Ik weet zeker dat mijn vader me daar iets over gezegd heeft.’

Kamal werd wantrouwig, ‘Er moet een contract zijn.’

Een glimlach die het wantrouwen van Kamal bevestigde, verscheen op het gezicht van de schoonzoon.

‘Of er nu wel of niet een contract was, het maakt niet uit. Volgens mij is er geen contract en ik weet dat hij alleen bij leven recht had op een uitkering.’

Alleen dat, niet meer dan dat, werd hem gezegd. Kamal was verbijsterd. Geen enkel bewijsstuk had hij en deze man beweerde glashard dat hij als erfgenaam geen aanspraak kon maken op het geld waar zijn vader recht op had. Zestigduizend Zwitserse francs, vaak in zijn leven zou hij terugdenken aan dat enorme bedrag. De advocaat van de firma was een goede vriend van zijn vader. Hoe stom was hij daar niet aan te denken. Boosheid en verslagenheid belemmerden hem. Het kwam niet in hem op contact met hem te zoeken. Later was hij er van overtuigd dat de advocaat hem zeker had geholpen. Zo vaak in zijn leven wist hij pas later wat hij eerder had moeten doen.

De hospita van zijn vader gaf Kamal twee koffers met bezittingen. Kleding, medicijnen en documenten die voor hem niet van belang waren. Alleen de envelop met een cheque ter waarde van zesentwintighonderd Zwitserse francs interesseerde hem. Het was een welkome aanvulling op het spaargeld dat hij nog had. De bank weigerde de cheque echter te verzilveren omdat hij hen niet kon bewijzen wie hij was.

Zijn vader was dood, de burgeroorlog in Libanon was op een hoogtepunt en terugkeren was geen optie. Hij was alleen in Zwitserland, hij had hier geen familie, geen vrienden en geen werk. Hij was alleen houder van een bij aankomst ontvangen verblijfsvergunning die binnen enkele dagen zou aflopen. Hij meldde zich bij de politie van het kanton Vaud en vroeg om verlenging van de vergunning. Drie maanden kreeg hij, drie maanden om te bepalen hoe hij verder zou gaan met zijn leven. Drie maanden om de goede richting in te slaan en juist dat ontbrak hem, gevoel voor richting. Vijfendertighonderd francs spaargeld, meer had hij niet. Duitsland leek hem een goede bestemming. Hij had Duits geleerd op school, dankzij zijn vader. Alleen als iemand zich garant stelde was die reis mogelijk, maar hij had niemand.

Hij dacht aan zijn vader en wat die had gedaan om hem het land binnen te krijgen. Hij reisde naar Geneve en meldde zich bij UNHCR. Zijn naam was er bekend en een dag later werd hij ontvangen door een medewerkster in een glimmend kantoor. Kamal legde uit dat hij geen paspoort had, alleen een status als vluchteling in Libanon en dat hij hier was vanwege zijn overleden vader. Hij voegde er aan toe dat hij slechts een reispas had voor Zwitserland en een verblijfsvergunning die nog maar enkele maanden geldig was. Ze maakte een serieuze indruk, aantekeningen en een nieuwe afspraak. Ze beloofde te doen wat ze kon. Het werd snel duidelijk dat ze niets voor hem kon doen en dat hij niet mocht blijven. Zijn verzoek werd afgewezen.

Op dat moment maakte Kamal zijn beslissende fout. Hij had moeten uitchecken bij het hotel, bedacht hij later en zich opnieuw moeten melden bij de politie. Hij deed dat niet. De procedure om de status van asielzoeker te krijgen in Zwitserland was hem onbekend. Hij had de politie moeten vertellen wie hij was, dat hij geen geld meer had, dat hij nergens naar toe kon en geen land van herkomst had. Natuurlijk, achteraf was hij het nagegaan en wist hij dat er een aanzienlijke kans was geweest om via een asielprocedure te mogen blijven. Op grond van de Zwitserse wet was het niet mogelijk om hem terug te sturen naar Libanon, dat oorlogsgebied was en Damascus was slechts een tussenstation geweest. Het was zomer in Lausanne, Kamal Kojadin, tweeëndertig jaar oud, met een binnenkort aflopende verblijfsvergunning verbleef in het hotel waaruit hij had moeten vertrekken. Zijn geld en zijn opties raakten op.

1945, Zagreb

Op 10 april 1945 trok Kamal's vader de deur van hun woning voor het laatst dicht. Het acht etages hoge appartementencomplex werd de 'Wolkenkrabber' genoemd. Het was het hoogste woongebouw in Zagreb, een gebouw met aanzien, voorbehouden aan de betere klasse. De familie Kojadin woonde op de hoogste verdieping met een schitterend uitzicht over de stad, de grote kathedraal en de omringende beboste heuvels. Het zou niet de laatste keer zijn dat hij de deur van een woning zou sluiten met daarin alles wat ze bezaten.

Eerder die week had zijn vader ook al zijn kantoor aan de Šuflajevoj Ulici op slot gedaan en was als laatste vertrokken. Als hoofd van een van de afdelingen van de centrale inlichtingendienst van de Onafhankelijke Staat Kroatië, een vazalstaat van Hitler-Duitsland, was Saïm Kojadin plichtsgetrouw aan het werk gebleven om zoveel mogelijk dossiers op te ruimen voordat de Partizanen, het Joegoslavische volksleger, de stad in bezit zouden nemen. De organisatie waar Kamal's vader voor werkte was vergelijkbaar met het beruchte Reichsicherheitshauptamt van nazi-Duitsland en had tot taak vijanden van de staat op te pakken. Het ging om communisten, sociaal-democraten, liberalen, journalisten, verzetsstrijders in bezette gebieden en deserteurs.

Later hoorde Kamal dat zijn vader nog vele waardevolle papieren in met lood beklede kisten had laten verpakken en opdracht had gegeven ze in de rivier de Sava te werpen. Veertien stuks werd hem verteld, maar Kamal weet niet of het waar is, de kisten zijn nooit gevonden.

Het woongebouw verdween langzaam uit zicht. Zijn vader, nu niet langer een hooggeplaatste medewerker van

het fascistische Kroatische regime, maar een voortvluchtig oorlogsmisdadiger, droeg twee koffers vol met kleding en een tas met belangrijke bezittingen. Zijn moeder, Sadeta Adinovic, droeg een reistas met daarin voornamelijk goud en waardevolle juwelen en op haar arm had zij hem, Kamal hun enig kind, vijf maanden oud. Ze gingen op weg naar het Glavni Kolodvor, het centrale station van Zagreb.

Kamal's vader kwam uit Travnik, een oude provinciestad, die nu in het hart van Bosnië-Herzegovina ligt, maar toen onderdeel uitmaakte van Oostenrijk-Hongarije, de Donaumonarchie. Hij werd er geboren in 1910 en als jongeling uit een katholieke familie opgeleid tot priester in het seminarie van Travnik. Daar werd hij ziek, kampte met een ernstige nierinfectie en werd naar een ziekenhuis in München gestuurd voor een langdurige medische behandeling. Hij viel op door zijn intelligentie en leergierigheid. Een priester van een kloosterorde in München ontving het verzoek van een collega uit Travnik om hem te bezoeken in het hospitaal. De priester had sympathie voor de talentvolle jongeman die in korte tijd goed Duits sprak en bood hem aan zijn priesteropleiding in Duitsland te vervolgen. Zo kreeg de vierentwintigjarige jongeman de kans zijn opleiding af te maken in een klooster in München in een tijd dat de Rooms-Katholieke kerk in Duitsland de opkomst van Adolf Hitler steunde. Dat had invloed op hem. Vijf jaar verbleef Kamal's vader in München en hij leerde er Ante Pavelic kennen. Pavelic was een politiek vluchteling uit Joegoslavië, de oprichter van de fascistische Ustasha beweging en de latere leider van de Onafhankelijke Staat Kroatië, de Nezavisna Drzava Hrvatska (NDH).

De Tweede Wereldoorlog verkeerde in de laatste, beslissende fase. Vanuit Bari in Italië waren Amerikaanse bommenwerpers van de vijftiende luchtbrigade op 6 april 1945 opgestegen om Zagreb te bombarderen. De bommen vielen vooral op het vliegveld. Het prachtige, in neo-klassieke stijl opgetrokken en van Korinthische pilaren voorziene treinstation was niet beschadigd en het lukte Kamal's ouders om plaatsen te bemachtigen voor de trein richting Italië. Leden van het fascistische bewind waren hen al voorgegaan. De Katholieke Kerk was bereid hen als oorlogsvluchtelingen bescherming te bieden. Kamal's vader wist wat ook hem te doen stond. Vluchten naar Rome, zijn gezin in veiligheid brengen.

Ante Pavelic, geboren in 1889 in Bradina, ten zuidwesten van Sarajevo, was enkele jaren lid van het parlement van het Koninkrijk der Serven, Kroaten en Slovenen, dat na de Eerste Wereldoorlog was ontstaan. Het was een democratie, maar deze functioneerde slecht en na vele politieke crises greep Koning Alexander in 1929 de macht. Hij bestuurde het land als een dictator en Pavelic vluchtte naar het buitenland. Vijf jaar later beraamde hij met zijn Ustasha beweging een moordaanslag op de koning. De aanslag slaagde en de koning overleed in Marseille.

De Duitsers marcheerden op 10 april 1941 Zagreb binnen. Ze werden met gejuich en bloemen begroet. De Onafhankelijke Staat Kroatië werd opgericht met goedkeuring van Hitler en al snel werd Pavelic de leider van deze staat. Hij verzamelde een groep getrouwen met dezelfde sympathie voor nazi-Duitsland en het fascistische Italië, waar

hij in de jaren na de aanslag verbleef, om zich heen. De briljante jongeman Saïm Kojadin, die Pavelic in een klooster in Duitsland had leren kennen, was één van hen.

Kamal's vader was niet zoals de meesten, die zich vooral bekommerden om hun eigen verwanten, hun eigen dorp en de belangrijkste relaties die ze onderhielden. Degenen die het algemeen belang dienden, waren in zijn ogen toch ook weer uit op het eigen belang, ter eer en glorie van henzelf. Nee, Saïm Kojadin was een man met een vurig geloof en een nog vuriger ideaal dat Groot-Kroatië heette, een thuisland dat een aanzienlijk deel van de Balkan zou moeten omvatten en het gezicht zou moeten bepalen van geheel Zuid-Oost Europa, een opvatting die hem en zijn kameraden van het NDH regime verenigden.

Kamal's ouders hadden een plek gevonden in één van de coupés. Deze trein behoorde tot de vele die volgeladen met vluchtelingen in de richting van Oostenrijk reden. Er waren passagiers die uit angst voor het oprukkende partizanenleger van Tito vertrokken, anderen wilden vooral hun geld veiligstellen. Ook soldaten, inmiddels weer in burgerkledij, die hadden gevochten aan de zijde van de Duitsers waren aan boord. Zij gaven zich liever over aan de Engelse troepen in Oostenrijk, in de verwachting beschermd en volgens het oorlogsrecht behandeld te worden, dan in de handen te vallen van de communisten en afgevoerd te worden naar een krijgsgevangenenkamp. En er waren de vooraanstaande leden van het Kroatische regime en burgers met belangrijke posities in de NDH, zoals Kamal's vader, die bang waren om te worden gegrepen door het Joegoslavische volksleger en als collaborateur met de Duitsers te worden terechtgesteld.

Na Maribor slingerde de trein mee met de oevers van de Drava in de richting van de Oostenrijkse grens. De trein stopte op tal van kleine stations, maar slechts een enkeling stapte uit. De passagiers hadden een gezamenlijk doel voor ogen, de grens bereiken. In het grensgebied was de aanwezigheid van geallieerde troepen merkbaar. Op één van de stations kwamen enkele Engelse soldaten aan boord, net op het moment dat Kamal's vader besloot de coupé te verlaten om een sigaret te roken. Niet veel later keerde hij terug bij zijn vrouw.

‘Laat niets merken en luister goed,’ fluisterde hij haar toe. ‘We moeten uitstappen, ze sturen de trein terug.’

De soldaten hadden vrijuit gepraat, mogelijk in de veronderstelling dat niemand hen verstond, ook de Kroaat niet die, naar buiten starend sigarettenrook wegblijs door het half geopende raam. Kamal's vader beseft hoe verstandig het was geweest om het op Hitler geïnspireerde snorretje dat hij altijd had gedragen af te scheren. Een van de soldaten was niet op de hoogte van wat er gaande was. Hem werd uitgelegd dat de Britse troepen aan de Oostenrijkse zijde van de grens niet zaten te wachten op de enorme stroom vluchtelingen die op gang was gekomen met het oprukken van de Partizanen. Er was een deal gesloten waarbij iedereen die aan de grens arriveerde werd teruggestuurd. Ook de treinen werden teruggedleid. Kamal's vader sprak uitstekend Engels, had hen verstaan en onmiddellijk begrepen wat het gevaar was. Zijn ouders verplaatsten zich naar het halletje, Kamal werd gedragen door zijn moeder. Ze wisten niet hoe dicht ze bij de grens waren en besloten zo snel mogelijk te trein te verlaten. Prevalje was het volgende station, op nog geen tien kilometer van de scheidslijn tussen beide landen. Nog twee passagiers maakten aanstalten om uit te stappen. Dat was gunstig vertelde Kamal's vader hem vele jaren later, ze vielen minder